

UDK 070 (497.5) "1918/1939"
323.1 (497.5) "1918/1939"
949.75 "1918/1939"

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 23. lipnja 2000.

Položaj Hrvatske i Hrvata u karadorđevićevskoj Jugoslaviji u svjetlu tadašnjeg tiska

BOSILJKA JANJATOVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autorica prikazuje značajke položaja tiska u Hrvatskoj u sklopu položaja Hrvatske i Hrvata u karadorđevićevskoj državi - Kraljevini SHS (Jugoslaviji) - tijekom razdoblja između dvaju svjetskih ratova, a zatim ističe značenje tiska u istraživanju naslovljene teme.

Proširujući sažetak naslovljene teme koji sam pročitala na I. kongresu hrvatskih povjesničara¹ ističem da i sada u ovom prilogu iznosim sadržaj problematike samo u najopćenitijim crtama s namjerom da prikazem njezine najvažnije aspekte.

Prije svega moram upozoriti na osnovne značajke političke situacije i položaja Hrvatske tijekom razdoblja između dva svjetska rata (1918.-1939. odnosno 1941.) jer su oni često imali presudan utjecaj na tisak bilo pozicijski bilo opozicijski, pa i na tiskovine koje su se bavile temama izvan politike.²

¹ Priopćenje sam pročitala u nastavku Kongresa 5. svibnja 2000. u sekciji Mediji i oblikovanje javnog mnijenja. O radu Kongresa usp. tekstove objavljene u *Historijskom zborniku*, (dalje: HZ), LII/1999., 105.-192.

² Usp. o osnovnim značajkama novinstva u to vrijeme Josip HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771.-1939.*, Zagreb 1962., str. 386. i d.; ISTI, "Hrvatski mikrokozam između dva rata (1919.-1941.)", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 19/1983., 157.-339. Horvat je u kratkim crtama naveo u razdoblju postojanja Kraljevine SHS, odnosno Jugoslavije, samo najvažnije hrvatske oporbene novine. spomenuo je i neke režimske i prorežimske, ali nije pisao o brojnim listovima i drugim tiskovinama raznih struja u radničkom pokretu, njegovom političkom i sindikalnom dijelu. Riječ je o brojnim legalnim i ilegalnim listovima i drugim tiskovinama od socijaldemokratskih do komunističkih novina te o brojnim sindikalnim glasilima gotovo svih tadašnjih sindikalnih organizacija od onih pod utjecajem socijaldemokracije, preko onih komunističke orijentacije do glasila npr. Hrvatskoga radničkog saveza, sindikata pod utjecajem Hrvatske seljačke stranke, itd. O listovima ljevice u radničkom pokretu usp. Vojo RAJČEVIĆ, "Prilog bibliografiji naprednih novina i časopisa između dva rata (1918.-1941.), *Putovi revolucije*, 3-4/1962., 530.-552. O glasilima hrvatskih političkih i sindikalnih organizacija različite orijentacije od nacionalnih do radničkih ima mnogo podataka u

Riječ je o uzajamno uvjetovanom i isprepletenom odnosu. Općeniti položaj Hrvatske - obilježen neravnopravnošću - mnogome je određivao i izvješćivanje novina i drugih tiskovina o raznim pitanjima vezanim uz položaj Hrvatske i Hrvata tijekom postojanja karadževičevske kraljevine. Izvješćivanje, osobito oporbenoga, ali i režimskog tiska, po svom je sadržaju upozoravalo je na razne oblike neravnopravnosti Hrvatske i Hrvata u Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji. Oporbene su novine pisale o raznim oblicima pritisaka centralističke i unitarističke državne uprave na Hrvatsku i Hrvate od političkih do gospodarskih iznoseći oporbene opcije; brojnim su podacima i primjerima ukazivale na neravnopravnost i podređeni položaj Hrvatske i Hrvata kao i pojedinih društvenih skupina. Režimski i prorežimski listovi su opravdavali poteze centralne vlade i vladajućih struktura napadajući oporbenu politiku u cjelini, a također i iskazivanje oporbenog raspoloženja od buna seljaka do štrajkova radnika.³

Politička situacija u Kraljevstvu/Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji, i s njom povezan položaj Hrvatske u njezinu sastavu mnogome je određivala i pozicije raznih društvenih slojeva u Hrvatskoj, o kojima, dakako, ima izuzetno mnogo obavijesti u tadašnjem tisku, ali to je tema o kojoj bi valjalo posebno govoriti, možda drugom prilikom.⁴

1.

U karadževičevskoj državi - Kraljevstvu/Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji - kojoj je pripadala i Hrvatska (osim Istre i dijela Kvarnerskih otoka s Rijekom) - od prvog dana postojanja tj. od 1. prosinca 1918., položaj svih nesrpskih naroda, a dakako i položaj Hrvata i Hrvatske bio je obilježen neravnopravnošću u političkom, gospodarskom i kulturnom pogledu. Za Hrvatsku se situacija i to ponajprije u političkom pogledu u nekoliko promijenila nakon uspostave Banovine Hrvatske potkraj kolovoza 1939., godinu i nešto više prije sloma Kraljevine u travnju 1941., na početku Drugoga svjetskog rata. No, to je bilo veoma kratko razdoblje za bitne promjene pa i za one

brojnoj literaturi koja se bavi poviješću Hrvatske između dvaju svjetskih ratova, ali je ovdje zbog ograničenog prostora neću navoditi. Ipak kao iznimku, zbog bibliografskog značenja, spomenut ću rad (objavljen u dva dijela) Josipa BUTURČA, "Katolički dnevnik 'Hrvatska straža' 1929.-1941.", *Croatia Christiana Periodica*, 23/ 1989., 141.-199- i 24/1989., 143.-201.

³ Isto i J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1938. i 1989., knj. II.; Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1942. i 1992.; usp. i Hrvoje MATKOVIĆ, "Hrvatska historiografija o razdoblju 1918.-1945.", *HZ*, LIII/1999., 187.-192., gdje je navedena najznačajnija, osobito novija, literatura o povijesti Hrvatske u tom razdoblju. Zbog opsega ovog teksta neću iscrpnije navoditi brojna druga djela o toj problematici.

⁴ Takve su teme npr. o pojedinim dijelovima gospodarstva - od banaka do tvornica, o položaju seljaštva, o položaju radništva, o položaju drugih društvenih skupina. One su dijelom uključene i u općeniti položaj Hrvatske i Hrvata, ali imaju i svoje posebnosti.

u gospodarskom i kulturnom pogledu, a u konačnici i u društvenom životu uopće.⁵

Vodeće političke strukture vladale su u toj državi ponajviše pravom silom, a ne snagom prava; pravne norme koje su tijekom vremena izrađene od Vidovdansnoga ustava 1921. i njegovih izmjena tijekom sljedećih godina do velikog broja zakona, uredbi i naredbi centralne vlade na inicijativu i uz potporu regenta odnosno kralja dopuštale su takvo upravljanje državnim poslovima. To se odnosilo ne samo na glavnoga političkog arbitra u državi regenta, a od ljeta 1921. i kralja Aleksandra I. Karađorđevića,⁶ nego i na političke srbijanske (one su imale vodstvo, sjedište i glavninu članova u Srbiji) stranke koje su se u vlasti izmjenjivale; bile su to tijekom dvadesetih godina Demokratska i Radikalna stranka⁷, a zatim u tridesetim godinama nakon uspostave apsolutističke vladavine kralja Aleksandra I. Karađorđevića - druge srbijanske stranke - kakve su bile režimske Jugoslovenska nacionalna stranka do kraljeve smrti 1934. ili nakon toga - Jugoslovenska radikalna zajednica.⁸

Glavnu riječ u upravljanju državom imao je Aleksandar I. Karađorđević te nakon njegove smrti kraljevski dvor s knezom Pavlom Karađorđevićem⁹. Oni su bili na čelu velikosrpske buržoazije i vojnih vrhova i njihovi reprezentanti. Karađorđevićevski unitarizam i centralizam dali su glavno obilježje ukupnom upravljanju državnim i društvenim poslovima, a njihove su posljedice bile neravnopravnost svih nesrpskih naroda u toj državnoj zajednici, a kako i Hrvatske i Hrvata, te nemogućnost promjene takva njihova položaja.

Uz to, vodeće su strukture razvile sustav represija prema svakom obliku oporbe nametnutom vladajućem modelu. Radilo se o nasilju policije, žandarmerije i vojske u raznim prigodama njihove komunikacije sa stanovništvom preko zatvora bez istrage, suđenja bez dokaza na dulje ili kraće vremenske kazne do organiziranih političkih ubojstava. Te su metode i obračun s opor-

⁵ Vidi bilj.2 i 4. Usp. i Ljubo BOBAN, *Sporazum Cvetković - Maček*, Beograd 1965.; ISTI, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928.-1941.*, Zagreb 1974.; Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999., 68.-119.

⁶ O vladavini regenta/kralja Aleksandra I. pisalo se do sada mnogo, ali još uvijek nema cjelovite monografije o njemu i njegovoj vladavini. O toj problematici ima podataka i interpretacija u naprijed navedenoj literaturi. Usp. i Svetozar PRIBIČEVIĆ, *Diktatura kralja Aleksandra*, Pariz 1933.(na francuskom) i Zagreb 1990. U posljednje vrijeme valja zabilježiti monografiju: Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Kralj Aleksandar I. Karađorđević. Ujedinjenje srpskih zemalja*, Beograd 1996., knj. I., koja obrađuje razdoblje u kraljevu životu i radu do 1918. i daje samo naznake o vremenu nakon 1918.

⁷ B. GLIGORIJEVIĆ, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1970.; ISTI, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji*, Beograd 1970.; H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb 1972.; ISTI, *Svetozar Pribičević - ideolog, stranački vođa, emigrant*, Zagreb 1995.; Lj. BOBAN, *Svetozar Pribičević u opoziciji (1928.-1936.)*, Zagreb 1973.; Vladko MAČEK, *Memoari*, Zagreb 1992.

⁸ Usp. Todor STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929.-1935.*, Beograd 1969.; Milan STOJADINOVIĆ, *Ni rat ni pakt*, Rijeka 1970. Vidi i lit. u bilj. 5.

⁹ O njemu više u: Lj. BOBAN, *Sporazum*, n. dj. na v. mj; ISTI, *Maček i*, n. dj.

bom bilo koje vrste, a posebno prema političkoj opoziciji, gotovo svakog dana primjenjivale u Hrvatskoj gdje je opozicija bila najizrazitija i najorganiziranija; trajale su od postanka države da bi u pojedinim razdobljima bile još i povećane kao npr. u vrijeme šestojanuarske diktature kralja Aleksandra I.¹⁰

Sve su te činjenice imale odraza, pa su često bile i presudne za pokretanje, održavanje i djelovanje tadašnjih mnogobrojnih novina i drugih tiskovina na području Hrvatske - a ponajviše u Osijeku i Splitu¹¹, te osobito u Zagrebu gdje je bilo središte oporbenih snaga, pa dakako i mjesto izdavanja brojnih glasila hrvatskih političkih i sindikalnih organizacija - ponajviše oporbenih, ali i središte administrativnih, upravnih, vojnih, žandarmerijskih i policijskih organa, dakle organa vlasti.¹²

Štoviše, oporbene legalne novine, bez obzira na to jesu li bile stranački opredijeljene ili nezavisne, jesu li bile glasila političkih stranaka ili sindikalnih organizacija, umnogome su bile izvrgnute represijama: vojnoj cenzuri (osobito prvih godina nove države, točnije od kraja 1918. do ljeta 1921.)¹³, oštroj paski organa vlasti - od policije i žandarmerije, upravnih vlasti do državnog tužiteljstva i sudova.¹⁴ Ti su organi zabranjivali za vlast nepoćudne dijelove pojedinih

¹⁰ O tome više: B. JANJATOVIĆ, "Progoni triju političkih grupacija u Hrvatskoj 1918.-1921.", *HZ*, XLV/1992., 89.-104.; ISTA, "Prilog o progonima hrvatskih političara u vrijeme karadorđevićevske šestojanuarske diktature", *Radovi*, 26/1993., 161.-176.; ISTA, (u koautorstvu s dr. Petrom STRČIĆEM), "O ubojstvu dr. Milana Šufflaya", *HZ*, XLVI/1993., 89.-107.; ISTA, "Hrvatska 1928.-1934.: vrijeme organiziranih političkih ubojstava", *Povijesni prilozi*, 13/1994., 219.-243.; ISTA, "Dr. Vladko Maček: progoni i suđenja 1919.-1935. godine", *Spomenica Ljube Bobana*, Zagreb 1996., 269.-284.; ISTA, "Državne uze, post i samica: suđenja Stjepanu Radiću 1920. godine", *Časopis za suvremenu povijest (dalje: ČSP)*, 1/1997., 97.-127., gdje je navedena i druga literatura, itd.

¹¹ U Osijeku su izlazile tijekom međuratnog razdoblja mnoge oporbene novine koje su imale više-manje regionalno značenje, ali su donosile obavijesti i o zbivanjima u cijeloj državi. U Splitu je izlazilo nekoliko značajnih listova (npr. *Hrvatski list*, *Jadranski dnevnik*), a ovdje spominjem samo *Novo doba*. To je glasilo tijekom međuratnog razdoblja, iako je na početku razdoblja podržavalo Demokratsku stranku, često prelazilo regionalne granice (Dalmacije) i bilo tadašnjim čitateljima, a danas istraživačima, izvor brojnih obavijesti o političkim, gospodarskim i društvenim prilikama u cijeloj državi, a dakako i osobito u cijeloj Hrvatskoj.

¹² Usp. J. HORVAT, *Povijest*, n. dj. O prilikama u Hrvatskoj izvješćivale su i novine izvan Hrvatske, osobito one u Beogradu ili na području Bosne i Hercegovine, ali u ovom radu se zbog prostora neću zadržavati na toj problematici.

¹³ Vojna cenzura bila je uvedena u vrijeme Prvog svjetskog rata, dakle još u Austro-Ugarskoj, a u novoj državi samo je nastavljeno s istom praksom - osobito dok nisu bili ustrojeni organi vlasti nove države, tj. do Vidovdanskog ustava u lipnju 1921., što, međutim, nije značilo da je paska vojnih organa vlasti nad pisanjem novina tada prestala; sada se radilo o tome da je vojnoj cenzuri dodana i civilna. Usp. J. HORVAT, *Povijest novinstva*, n. dj. 388. id.

¹⁴ O tim zabranama tijekom međuratnog razdoblja u Hrvatskomu državnom arhivu u Zagrebu čuva se zbirka dokumenata pod naslovom *Zabrana štampe*. Radi se o spisima koji su nastali djelovanjem upravnih i sudskih organa, kao i policije i žandarmerije. Ponajčešće su zabranjivana glasila hrvatskih političkih stranaka, pa tako Hrvatske (republikanske) (seljačke) stranke, kao i glasila pod utjecajem Komunističke partije ili glasila prvaške orijentacije, ali nisu bila pošteđena niti glasila npr. Hrvatske zajednice (osnovane 1919.), kao niti list *Obzor*, ko-

članaka, pojedine članke, cijele brojeve, a i izlaženje pojedinih novina i drugih periodičnih tiskovina. To se radilo ponajviše zbog onemogućavanja političkih ocjena oporbe, a zatim i zbog iznošenja podataka koje je vlast htjela prikriti; bilo je i drugih razloga od npr. procjene da je riječ o "uvredi Veličanstva", tj. kralja ili članova kraljevskog doma do "miješanja" u unutarnju ili vanjsku politiku režima, itd.¹⁵ Urednici i novinari u takvim tiskovinama bili su privođeni na "informativne razgovore", kažnjavani s novčanim kaznama, a neki i procesuirani te osuđeni na kazne zatvora od nekoliko dana do nekoliko godina.¹⁶ U posebno teškoj situaciji bili su brojni listovi koji su izlazili legalno, ali su im izdavači bili ili ilegalni ili polulegalni; naročito se to odnosi na listove pod utjecajem komunističkog pokreta (od Komunističke partije do sindikalnih i omladinskih organizacija).¹⁷ Ilegalni tisak, a i on je unatoč zabranama izlazio u kontinuitetu, bio je još oštrije kažnjavan, od zapljena do procesuiranja i osuđivanja na duge vremenske kazne čak i čitatelja takvih publikacija, a da se o raspačivačima ili novinarima te urednicima i ne govori.¹⁸

Za razliku od oporbno usmjerenih novina, režimske i prorežimske novine kao i druge tiskovine nisu imale takvih problema pa je i po tome oporbeni tisak bio svojevrstan pokazatelj odnosa vladajućih struktura prema opoziciji općenito i opozicijskih političkih stranaka posebno. Posebnost izvješćivanja režimskih i prorežimskih glasila bila je u tome što su pronosili, uglavnom bez ograničenja, gledišta i ocjene organa vlasti ili režimskih stranaka o ljudima i događajima kako o onima iz vlastitih redova tako i o oporbenim čelnicima ili oporbenim akcijama.¹⁹

Uz to valja istaknuti i činjenicu da su novine, ali i drugi tisak, budući da su iznosile u javnost opcije svojih osnivača i vlasnika, ujedno bile i dio i sredstvo političke borbe oporbenih stranaka protiv režima, ali i unutar oporbe.²⁰ Taj

ji formalno nije bio stranački opredjeljen. O tim listovima usp. J. HORVAT, *Povijest*, n. dj. i *Hrvatski*, n. dj.

¹⁵ Vidi o tome R. HORVAT, *Hrvatska*, na v. mj. B. JANJATOVIĆ, "'Uvreda Veličanstva', teži zločin u karadorđevićevskoj kraljevini", *Radovi*, 31/1997., 245.-256.

¹⁶ Danas je najveći broj novina, pa i onih zabranjenih, ipak dostupan u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu u Periodici; to je najbogatiji fond tadašnjeg tiska ne samo s područja Hrvatske nego i drugih dijelova Kraljevstva/Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu i u to je vrijeme dobivala obvezne primjerke novina, ali i one nakon cenzure, odnosno zabrana, pa se i po tome, bez odluka o zabranama, može pratiti kako je režim zabranjivao pojedine članke, brojeve, odlomke itd. ponajprije zbog političkih razloga.

¹⁷ Usp. V. RAJČEVIĆ, *Prilog*, n. dj.

¹⁸ Usp. *Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj*, Zagreb 1969.

¹⁹ J. HORVAT, *Povijest*, n. dj.; ISTI, *Hrvatski*, n. dj. Takve su novine npr. u Zagrebu bile: *Riječ SHS*, koja je bila glasilo Demokratske stranke i pod neposrednim utjecajem jednoga od njezinih čelnika Svetozara Pribičevića, a zatim list *Novosti*, koji je pronosio mišljenja režima bez obzira na to koja je stranka bila na vlasti.

²⁰ Hrvatska (republikanska) stranka, najprije pod vodstvom Stjepana Radića, a zatim od 1928. Vladka Mačeka, izdavala je niz glasila od kojih su najpoznatiji *Dom*, odnosno *Seljački dom* (do 1929), zatim *Hrvatski dnevnik* (od 1936. dalje), *Hrvatski radnik* (glasilo Hrvatskog radničkog saveza od 1922. nadalje).

podatak dobiva na težini kad se istakne, što se ustalo i zna, da je tijekom razdoblja između dvaju svjetskih ratova u političkom životu Hrvatske i Kraljevstva/Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije, bilo aktivno dulje ili kraće vrijeme četrdesetak političkih stranaka i daleko veći broj drugih organizacija - od sindikata do udruženja pojedinih društvenih skupina. A one su sve, ili gotovo sve, tiskale svoja glasila od dnevnika, tjednika, polumjesečnika do mjesečnika i prigodnih publikacija. Neka su od tih glasila izlazila godinama postajući tako ne samo glasnogovornici svojih osnivača nego i dokaz o njihovoj snazi i utjecaju u društvu.

Ta su glasila u tadašnjim uvjetima javnih medija²¹ bila gotovo jedini javni pisani način objavljivanja ne samo političkih opcija i opisa djelatnosti političkih stranaka od vodstva do članstva, nego i drugih vijesti o društvenim i gospodarskim zbivanjima, ali i o svakidašnjem životu gradskoga i seoskog stanovništva. Tako su novine i drugi tisak i u karadževićevskoj kraljevini bili ne samo snažno propagandno sredstvo u pokušaju utjecaja njihovih osnivača na uži ili širi sloj društva, nego i kroničari političkih i društvenih zbivanja²².

Zato su oni danas povjesničarima, dakako nakon kritičkog valoriziranja, nezaobilazan izvor o mnogim temama od politike, kulture do svakidašnjice pa tako i o naslovljenoj temi; osobito su korisni u nedostatku, odnosno nedostupnosti arhivskih i drugih vrela o mnogobrojnim primjerima izravnog sruženja režima i oporbe, bilo da je riječ o konfrontaciji političkih opcija i rješenja, bilo da se radi o promjenama u organizaciji upravne vlasti, bilo da se navode primjeri otpora i buna, kažnjavanja oporbenih aktivnosti, nasilja u tijeku izbornih aktivnosti, zatvaranja istaknutih i manje poznatih pripadnika pojedinih opozicijskih stranaka, suđenja i presuda, pa i političkih ubojstava, itd.

2.

Zbog ograničenog prostora za ovaj rad osvrnut ću se samo na najopsežniju tematiku obrađivanu u tadašnjem tisku, pa ću navesti tek nekoliko primjera. Od početka Kraljevstva/Kraljevine/ SHS, bez obzira na vrijeme izrazitog djelovanja vojne cenzure, koje je za posljedicu imalo česte zabrane novina i progone uredništava²³ pa nadalje tijekom dvadesetih godina do proglašenja

²¹ Valja spomenuti da je radio tek od kraja dvadesetih godina počeo osvajati medijski prostor: radio Zagreb postaje u to vrijeme glavna radijska postaja na području Hrvatske. O televiziji tijekom međuratnog razdoblja, a i kasnije nema niti govora. J. HORVAT, *Povijest novinstva*, n. dj. navodi djelovanje Radio Griča u Zagrebu koji je prvih godina opskrbljivao vijestima novinska uredništva.

²² Doduše nema dovoljno podataka o čitanosti tih glasila, koja ostaje upitnom i zbog velikog broja nepisanih u to vrijeme. Ipak, poznato je da je npr. Radićev *Dom*, odnosno *Seljački dom*, imao golemi utjecaj na seljaštvo, iako je raspačavan relativno malen broj primjerala.

²³ Odmah u prosincu 1918. zabranjen je organ Stranke prava - *Hrvatska*, a vodstvo stranke se našlo u zatvoru; bilo je to zbog njihovih gledišta o načinu ujedinjenja u Kraljevstvo SHS kao i zatjeva za slobodnom političkom djelatnošću. Čim je u ožujku 1919. godine uhićen

kraljeve apsolutističke vladavine 6. siječnja 1929. godine - hrvatski, a u prvom redu zagrebački tisak, oporbeni i prorežimski te režimski, svakog dana iznosi i prati glavna politička pitanja. To znači da se prate način ujedinjenja u novu državu, zatim rješenja unutarnje organizacije upravljanja državnim poslovima, osobito u vrijeme izgradnje vlasti na načelima unitarizma i centralizma, u tijeku donošenja centralističkoga Vidovdanskog ustava 1920. i 1921. godine²⁴, u vrijeme pripreme i održavanja izbora za državni parlament u Beogradu od 1920. do 1927. godine²⁵. Prate se i pitanja te događaji u tijeku gradskih i općinskih izbora²⁶, zatim organizacija i djelovanje političkih stranaka²⁷, vanjskopolićka pitanja i posebno ona vezana uz odnose sa susjednim državama (za Hrvatsku osobito važni odnosi s kraljevinom Italijom i Mađarskom)²⁸, itd. Izvješća i komentari o tim pitanjima objavljuvani su i u režimskom i oporbenom tisku, a bili su dakako ovisni o političkom i općenito interesnom usmjerenju pojedinog glasila.

U pozicijskim i opozicijskim novinama toga vremena nalazimo vijesti o svim bitnim, pa i na izgled nevažnim pitanjima društvenih odnosa od praćenja karijera pojedinih ličnosti²⁹, gospodarskih problema, problematike kulture i kulturnih institucija do rubrika o kriminalu i aferama koje su potresale društvene odnose. Posebno su važna izvješća o sudskim procesima zbog političke djelatnosti oporbenih čelnika ali i pristaša pojedinih stranaka npr. od suđenja Stjepanu Radiću 1920., preko masovnih suđenja hrvatskim seljacima zbog bune u rujnu 1920., suđenja komunistima i pristašama komunističke ideologije, do atentata u državnoj Narodnoj skupštini u lipnju 1928. i ubojstva S. Radića; o tim zbivanjima danas nisu dostupni istražni i sudski materijali pa su ova izvješća od objavljivanja optužnica i presuda u cjelini do tijeka sudskih procesa veoma važan izvor za istraživanje i rekonstrukciju oporbenih političkih odnosa

Stjepan Radić i zadržan u zatvoru bez istrage zabranjeno je i glasilo njegove stranke *Dom*, kako zbog iznošenja političkih stajališta, tako i zbog vijesti o batinanju seljaka. Više o tome u B. JANJATOVIĆ, *Progoni*, n. dj. gdje je navedena i druga lit.

²⁴ Vidi lit. u bilj. 3., 5., 7.

²⁵ Vidi B. JANJATOVIĆ, "Izborni teror u Hrvatskoj 1923.-1927. godine", *ČSP*, 1-2/1996., 45.-72.; ISTA, "Skupštinski izbori i izborni teror na području Kvarnerskog primorja i Gorskog kotara 1920.-1927. godine", *Vjesnik Državnog arhiva Rijeka*, 39/1997., 427.-471.

²⁶ Npr. onih 1920. i 1927. godine.

²⁷ Npr. usp. Zlatko MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb 1998.

²⁸ Usp. J. HORVAT, *Politička*, n. dj. i *Povijest*, n. dj. na v. mj.

²⁹ U svim novinama, i oporbenim i prorežimskim ili režimskim, objavljujane su vijesti o promaknuću ili o skidanju s funkcija državnih i upravnih dužnosnika u Hrvatskoj i u cijeloj državi. Bilo je i paradoksalnih situacija: ban Mihalović, imenovan za hrvatskog bana u vrijeme Austro-Ugarske saznao je iz novina da je smijenjen s banske časti u siječnju 1919. i da je na njegovo mjesto imenovan od strane centralne vlade u Beogradu dr. Ivan Paleček, do tada višemanje nepoznat odvjetnik iz Vukovara, ali osoba od povjerenja ministru unutrašnjih poslova Svetozaru Pribičeviću. Usp. B. JANJATOVIĆ, "Karadorđevićvska centralizacija i položaj Hrvatske u Kraljevstvu (Kraljevini) SHS", *ČSP*, 1/1995., 55.-76.

i opcija i pokušaja njihova eliminiranja od vlasti Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije.³⁰

Vrijeme šestojanuarske vladavine kralja Aleksandra I. tj. od siječnja 1929. do njegove smrti u listopadu 1934. obilježeno je zabranama rada svim dotadašnjim političkim i brojnim drugim za režim nepoćudnim organizacijama i stvaranjem režimskih stranaka i udruženja u skladu s unitarističkim koncepcijama i apsolutističkim načinom upravljanja državom. U pogledu novinskog izvješćivanja o političkim i drugim društvenim pitanjima to je vrijeme zabrane oporbenih stranačkih tiskovina, progona zbog ilegalnih tiskovina, a u dopuštenom tisku svojevrstne šutnje o bitnim društvenim pitanjima; ipak, te zabrane i ta šutnja su povremeno probijane izvješćima o sudenjima i osudama vodstvima i članovima zabranjenih stranaka, kratkih vijesti o visini kazni itd. pa je oporbena politika dolazila posrednim putem na stranice novina. Piše se o ekonomskoj krizi koja je kao svjetska zahvatila i područje Jugoslavije, a u Hrvatskoj uz pomoć države izazvala slom financijskog kapitala, ali novine ne mogu do kraja iznositi posljedice tih procesa. Pozornost je posvećena i kulturnoj problematici pa dakako i o upletanju vlasti u tu problematiku. Sve to svjedoči neposredno ali i između redaka o teroru kraljeve diktature.³¹

Nakon kraljeve smrti oživljava politički život, a zbog jenjavanja ekonomske krize mijenja se donekle i gospodarska situacija, no, neravnopravnost ostaje i dalje značajkom položaja Hrvatske. Obnavljaju se oporbene političke i druge organizacije i njihova glasila pa se opet objavljuju razna rješenja za bitna politička, ekonomska i druga društvena pitanja i njihova realizacija, dakako i nadalje uz cenzuru i zabrane. Objavljuju se izvješća i komentari o predizbornoj i izbornoj aktivnosti u vrijeme parlamentarnih (1935. i 1938.) i općinskih (1940.) izbora. Na stranicama gotovo svih novina objavljuju se reagiranja na političke događaje, a osobito na pregovore i rješenja za uspostavu Banovine Hrvatske 1939. godine. I u to vrijeme kao i u dvadesetim godinama tisak prati zbivanja ne samo u političkom nego i u gospodarskom i kulturnom životu izražavajući dakako mišljenja i opcije svojih osnivača i vlasnika.³²

I na kraju da zaključim. Sustavno proučavanje i oporbenog i prorežimskog ili režimskog tiska iz spomenutog razdoblja o naslovljenoj temi i danas je nezavršen posao, a štoviše u pojedinim segmentima još je na početku.³³ Ali, dosegnuti rezultati pokazuju da svako novo istraživanje i naslovljene teme i drugih tema iz prošlosti Hrvatske tijekom razdoblja između dvaju svjetskih ratova u tadašnjem legalnom i ilegalnom, oporbenom i pozicijskom tisku ostaje nezaobilazno i nužno.

³⁰ Vidi bilj. 10. Usp. i B. JANJATOVIĆ, "Represija spram hrvatskih seljaka 1918.-1921.", *ČSP*, 1/1993., 25.-43.

³¹ Usp. T. STOJKOV, *Opozicija*, n. dj. Vidi i bilj. 10.

³² Vidi Ljubo BOBAN, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd 1965.; ISTI, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928.-1941.*, Zagreb 1974.

³³ Jedan od poslova je svakako i izrada iscrpne bibliografije novina i drugih tiskovina - s podacima o usmjerenju, vremenu izlaženja, zabranama, programatskim člancima, itd.

SUMMARY

THE ROLE OF CROATIA AND CROATS IN THE KARADORĐEVIĆ'S YUGOSLAVIA IN THE LIGHT OF THE CONTEMPORARY PRESS

In the Karađorđević state – the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (SHS), later the Kingdom of Yugoslavia, from its first day of existence in the beginning of December 1918 until the establishment of the Banate of Croatia (Banovina Hrvatska) in August, 1939, Croats and Croatia were in an unequal position in the administrative, political, economic and cultural sense. In reality, the ruling Greater Serbian circles with the Karađorđević Dynasty at its head had been using different forms of political terror and other sorts of repression in order to remain in power not only in Croatia but in the entire country. In Croatia, where the opposition was most developed and best organized, the political and various types of pressures, even open terror, including organized political assassinations, generally characterized social life.

These characteristics of the political and social life were reflected in the contemporary press. Several newspapers, especially those from Zagreb, the center of the Croatian opposition political parties, frequently wrote about the role of Croatia and Croats and about particular segments of their political life, despite the bans and confiscation. They were an important factor during that period in creating public opinion, being for today's historians an indispensable source in the research.